

V. RAISZ RÓZSA

MÁRAI SÁNDOR EGERBEN, 1943-BAN

1. Márai Sándor Napló címmel megjelentetett köteteinek szövegeit Tolcsvai Nagy Gábor a rövid műfaj különleges változatának tekinti (1994: 101). Rokonai tehát a Naplók a Négy évszak (1938), az Ég és föld (1942) és a Fűves könyv (1943) című köteteknek. A hasonlóság nemcsak a szövegegységek terjedelmében fedezhető fel (azaz egy-két sornytól a tizenöt-húsz nyomtatott sorig terjed), hanem abban is, hogy egyik poétikai eszközük a szentencia: a szöveg állhat egyetlen szentenciából: *A boldogság fegyelmi kérdés* (40. l.)¹, vagy szentenciózus megállapítással zárul: *A Szigeten most nyílnak, nyájban és csoportban, a rózsák. Átsétálok a rózsakerten, idegesen, mint aki tolakodók elől menekül. Egy szál rózsza, igen – ez a szépség a földön. De tízezer rózsza, nyájban, fülledt tárulkozásban, ez az unalom a földön. Minden túlzás unalmas.* (38. l.)

A fenti két idézet az 1942-ban írt naplóból való; ekkor kezdte azt a naplósozogatást írni a szerző, melyet aztán élete végéig folytatott. Ezek a feljegyzések mindig irodalmi igényűek és színvonalúak, gondolt az író arra, hogy idővel az olvasók elé kerülnek. Találkozunk a megírással egyidejű eseményekre való utalással, nagyrészt azonban lelki, szellemi naplók ezek – Rónay László megállapítása szerint (Rónay 2005: 599). Olvasmányait értékeli, fűz hozzájuk észrevételeket, elmélkedő megjegyzéseket.

2. Az 1943-as és az 1944-es Napló – ezekről lesz szó a továbbiakban – nem kerülheti el a politikai és a háborús eseményekre való reagálást, de a legsúlyosabb helyzet közepette is uralkodó elem a belső történés, főként az olvasmányélmények által kiváltott vélekedések, ítéletek, reflexiók leírása. Reflexióval zárulnak továbbá az események, történések leírásai, egyes – névvel nem nevezett – személyek külső, főként pedig belső tulajdonságainak jellemzései; *Róma bombázásának híre erősebben hatott rám, mint minden, amit e háborúban hallottam és megéltem; igen, erősebben és fájdalmasabban, mint Budapest két eddigi bombázása, melyet a városban éltem át. E napokban megértettem, hogy Róma az emberiség egyik legmélyebb magánügye.* (63. l.) – *Este Z. Van egyfajta jellemes butaság, mely ingerlőbb, kibírhatatlanabb, mint a jellemtelen tehetség. Képtelen kapcsolni, jellemesen szajkolja közhelyeit, mást hall és másra felel... Az Eszmény a szilárd jellem és a kristálytisza értelem. A megoldás*

¹ Az idézetek a Napló 1943–1944 c. kötet 1900-es kiadásából valók. R. R.

a valóságban a simulékony jellem és az alkalmazkodó értelem. Ami alatta és fölötte van, elviselhetetlen és elérhetetlen (63. l.) – Az elmúlt években meghalt Babits, Kosztolányi, Karinthy, Tóth Árpád, Krúdy, Móricz Zsigmond... írók, akikkel nagy nemzetek is büszkén állottak volna a világ elé. Nálunk egyetlen koszorút sem küldött a hivatalos világ a sírjukra.

Nálunk az író a közösség ellenére kénytelen kifejezni magát, ebbe, hamar és idő előtt, bele lehet halni (110. l.).

A kötet másik szövegtípusa egymondatos, paradoxont tartalmaz: *Már olyan szerény vagyok, hogy beérem a legtökéletesebbel* (65. l.). Rejtélyes, mondás értékű szöveg; vajon mire értendő: olvasmányaira, saját munkájára? Valószínűleg mindazokra, sőt másra is az életben, személyiségekre, jellemre...

A Napló szövegeinek további típusa a következő felépítésű: valamely esemény leírása, ezzel kapcsolatos asszociáció, majd abból következő szentencia: *Járni Kassán, az utcákon, állandó szellemidézés: szórakozottan megyek a koradélutáni hőségben egy ház előtt, ahol a régi háborúban hadikórház volt, s eszembe jut egy szövet színe, amelyből az „új ruha” készült, amit akkor – tizenhat éves koromban – viseltem. Mit cipel az ember magával a „nagy élmények” emléke mellett mennyi hulladékot! milyen erővel élnek ezek a hulladékok!...* (74. l.).

Ezek a „stilizáló szándékú, irodalmi szövegek” (Czetter 1999: 114) nagyrészt olvasmányélmények leírásai: *Elragadó, amint Platón bemutatja a két féltékeny öreg írástudót, Szókratészt és Prótagorászt [...]* (56. l.)

Ha azonban történeésekről, (néven nem nevezett) személyekről szól, akkor sem közöl dátumot. Vannak a Naplónak olyan bejegyzései, amelyek egyértelműen korábbiak a naplóírás jelenénél: *Nyári délután Bártfán* (10. l.) – 1943 januárjában írja e sort. *Harmincéves vagyok, boldog vagyok* (10. l.) – 1943-ban, e sor írásakor 43 éves volt. *Normandia. Európa háborúra készül* (11. l.) a szerző 1943-ban nem járt Nyugat-Európában. *Teleki Pál. A bástyán megy néhány nappal öngyilkossága előtt* (12. l.). Teleki Pál 1941. április 3-án halt meg, két évvel a bejegyzés előtt. *Esős délután a gödöllői parkban. Egyszerre megjelenik a király. Tizennyolc éves vagyok e pillanatban* (12–13. l.). Ehhez az idézethez nem is szükséges kommentár. Ilyen szövegek egyébként főként az 1943-as napló első harmadában fordulnak elő.

3. A jelen kiadás szerkesztői két részben közöltek a kötet végén jegyzeteket. Az első, A Napló kronológiája címmel az író által utalt események időpontját közli, például Díszgyűlés az Akadémián 1943. május 16. – Siracusa elfoglalása 1943. július 10. stb. A másik rész a hivatkozásokat teszi konkrétá, például Zola. Paris, 1932. (11. ed.) Ez utóbbiról mint olvasmányélményről ír Márai 1943-ban. A jegyzetek híven tájékoztatják az olvasót, aki az időben kíván el-

igazodni a Napló bejegyzéseinek történelmi és életrajzi vonatkozásai között.

4. A 18. lapon megszakad a Napló írása (ezt szaggatott vonal jelzi) s folytatódik ugyanazon a lapon, három hónapos betegség után – ezt az író életrajzából tudjuk, súlyos ideggyulladás az év első felében jelentkezett (Mészáros Tibor 2006: 70). Később helyenként utal betegségre: *Három hónapig ágyban, csaknem mozdulatlanul* (20. l.). *A betegség. Egész bizonyosan büntetés is, melyet csendesen, különösebb lázongás nélkül, le kell ülni* (uo.). Megsokasodnak a háború híreire reagáló bejegyzések: *Kánikula, Rómát bombázzák* (63. l.) *Angolok, olaszok, németek 75 fokos hőségben harcolnak Sziciliában* (uo.) *Hamburgot és Berlint kiürítik* (71. l.) stb.

A Napló írásával egyidejűek tehát az olvasmányélmények taglalásai, a háborús események leírása, továbbá ugyancsak 1943-ból való az a szöveg, amely kommentálja az 1943-ban, tehát a naplóírás évében megjelent Füves könyvről „egy nyilas újság ítése” által írt, tárgyi tévedést tartalmazó bírálatot: „*mellétalált, mikor hatalmasat akart áldozatára sújtani...*” (36. l.)

5. *Néhány hétig utazni akarok* – írja kassai tartózkodás alatt, Kassát elhagyva Radvány (a Kassához közel fekvő Füzérradvány) állítja meg: *Harmincötezer holdas erdő közepén egy Károlyi-kastély, melyből szállodát csináltak* (80. l.), majd Útban hazafelé megálló Egerben (84. l.). Eger városának neve és az ott szerzett több élményre való utalás a jelen kötet 84. lapjától a 92. lapig terjedő részben fordul elő, természetesen e lapokon is uralkodó téma az olvasmányokra, írókra, a politika, a háború eseményeire való reagálás. Az 1944-es feljegyzések között találunk még egy visszaemlékezést a városban való tartózkodására: *Ötödik éve nem voltam külföldön. [...] Ötödik éve néha egy utazás Sopronba vagy Egerbe, ez minden. S néha egy könyv Svájcból vagy Stockholmból. A világ elmarad és az ifjúság elmúlik. S ezt nem adja vissza nekem soha senki* (143–144. l.). *Mikor a háború kitört, fiókba zártam útlevelem, elhatároztam, a béke pillanata előtt nem lépek külföldre. Ezt a fogadalmat, akárhogy csábítottak is időközben, megtartottam.* (2013: 57.) – írja később, újságcikkben.

6. A hét szövegegység, amely az egri tartózkodással kapcsolatos leírásokat, reflexiókat tartalmazza, beágyazódik az olvasmányokra, az írói létre, az írói munkára, a politika eseményeire, a háború eseményeire való reagálások leírásába, azaz Egerben is megszokott életformáját folytatta: olvasott és írt. Az Egerről szóló szubjektív hangú és látásmódú, meghittséget, békét sugalló sorokat, amint máshol is, mindig követi az írás jelenével kapcsolatos, a legkevésbé sem idilli tények közlése. Ezek a szövegek tehát két részre tagolódnak: Útban hazafelé megálló Egerben. A szálloda, a barokk város, minden a régi. A harangszó itt öblösebb, mint máshol: mint aki otthon van e papi városban, úgy szól a harang. Sűrű ősz. Az ablak előtt áldott gyümölcsfák, illatos szőlődombok.

A kegyelem és megáldottság a tájon (84. l.).

De ebből az idilli szépségből csak ennyi érzékelhető: *Haza kell mennem [...]* *nincsenek fedezékek többé Európában* (84. l.).

A következő lapon megváltozik a szöveg tartalmi aránya: az idilli szépségből csak egyetlen mondatnyi maradt: *Teljes ősz Egerben gyümölcsökkel, musttal, napsütéssel* (85. l.). A továbbiakban azt tudjuk meg, hogy *Mussolinint kiszabadítják, Brjanszk elesik, Salernónál partraszállás és öldöklő ütközet* (uo.). *Szép nap Egerben, a polgármester pincéjében, ahol gyertyafény mellett keresgéljük a régi bikavérrel töltött hordókat. [...] A hegyoldal illatos a szőlőtől és a gyümölcsöktől.*

Az oroszok ma reggel elfoglalták Szmolenszket (88. l.). Itt ismét egymondatos a napi háborús eseményre való reagálás.

A fenti három idézett szöveg (részlet) az ellentét (antitézis) szövegszervező elvén alapul, az antitézis retorikai alakzatára épül. Az ellentét bennük tartalmi és stílári vonatkozásban is jelen van. A szép, békés, őszi Egerrel szemben a világban tragikus háborús események zajlanak, naponta ilyen híradások jutnak el az íróhoz – ez a tartalmi ellentét. Mindhárom idézett szövegben ugyanilyen erős a stílusbeli ellentét is, a békés várost megjelenítő mondatokban több tagból álló, pozitív jelentésű elemek halmozódnak: *sűrű ősz, áldott gyümölcsfák, illatos szőlődombok – gyümölcsökkel, musttal, napsütéssel*. Az ezeket követő befejező mondatok rideg tárgyilagossággal, kommentár és fejtegetés nélkül közlik a napi hírt: *Az oroszok ma reggel elfoglalták Szmolenszket*.

Az íróra, érzésvilágára bizonyára a tragikus hírek hatnak erősebben, tudja, hogy az idill számára és a világ számára múltó szépség. Talán ez a tudás indokolja az őszi szépségeknek ilyen melankolikus hangulatú megjelenítését.

Egri élményen alapul a következő naplórészlet is: *Eger szívélyes város. Itt örülnek az írónak, megismerik, kezét szorongatják, üdvözlik, mint egy régi barátot. Idegen emberek bemutatkoznak. Gárdonyi emléke borong még a városon, minden idevalósi az irodalom rokonának érzi magát* (85. l.).

A rövid bevezető mondatot az ebben közölt, tényként álló kijelentés részletező kifejtése követi, mi mindenben nyilvánul meg, hogy a város szívélyes. A tagmondatok halmozása az öröm kifejezésének többféle módját mutatja be, s ennek az örömnak az oka – az író szerint – Gárdonyi emlékének őrzése lehet, ezáltal a város lakói az irodalom rokonának érzik magukat. A szövegrész mellérendelő szerkesztése, felsoroló jellege valójában oksági viszonyt takar: talán azért fogadják szívesen, mert Gárdonyi emlékének őrzése folytán úgy érzik az egriek, kapcsolatban állnak az irodalommal. A személyes fogadtatása azzal is jár, hogy beszélget az író egri emberekkel, s megtudja, hogy Gárdonyi leánya ápolat beteg a szürke nénikék tébolydájában (85. l.).

A szomorú tény általános érvényűként feltüntetett, valójában azonban nagyon is személyes vonatkozású megállapításra készíti az író. *Az író-ivadékok sorsához nem merek hozzányúlni... s valami van e tünemény körül, ami fájdalmasan izgat. Úgy látszik, az író elkölt a papíron mindent, amit más ember továbbad a gyermekeinek* (85. 1.)

Az allúzió (célzás) alakzata: *az író-ivadékok sora, a tünemény* az írónak személyes, tragikusan átélt veszteségére utal, 1939-ben született, s néhány hetes korában elhunyt kisfiára. De gondolhatunk Kosztolányi Dezső Ádám nevű fiának sorsára is, aki nem volt önálló életvitelre alkalmas. (Köztudomású, hogy Márai és Kosztolányi budai krisztinavárosi lakása nagyon közel volt egymáshoz, így szinte naponta találkozhattak, amíg Kosztolányi élt.) Sőt: Márai Karinthy Frigyes fiára, Karinthy Gáborra is gondolhatott.

7. Márai Sándor naplói (az 1943-as Napló is) viszonylag rövid szövegekből állnak, önálló rövid szövegekből (Tolcsvai Nagy 301). Az 1943-as Napló tartalma és szerkezete általában a következő tartalmú egységekből tevődik össze:

Moralizáló, elmélkedő, az olvasmányélményeket kommentáló, értékelő szövegek, szentenciózus megállapítások szövegközben, többnyire a szövegrész vagy a szöveg zárásaiként jelennek meg.

Személyes, napi eseményeket, élményeket leíró szövegek. Ezek szintén okot szolgáltatnak valamely belső történés megjelenítésére vagy általános érvényű megállapítás, szentencia levonására.

Az egri élmények egy részének leírása is szentenciózus megállapításokra készíti az író, nagyobb részük azonban – mint a fent idézett szövegekből látható – az aktuális háborús eseményeknek tárgyyszerű és annál tragikusabb kicsengésű közlése. Tömören, kommentár nélkül zárulnak az ide sorolható rövidszövegek.

8. Gárdonyi írói mivolta, személye és egri léte azonban tovább foglalkoztatta Márait. Az egri tartózkodását követő évben, 1944. március 5-én a Pesti Hírlapban terjedelmesebb írást tett közzé *Ház a hegyen* címmel (Kötetbeli kiadása 2013. 186–190.).

Szövegkezdő leírása Gárdonyi egri házaról hűséges és tárgyyszerű, választékos stílusú. Megilletődött lelkiállapotát tükröző szavakkal írja le Gárdonyi szerény lakhelyét, munkakörülményeit. „*Ez a ház a maga csendes módján mégis nevezetes látványosság: változatlanul őrzi az író élete és munkája színhelyének minden emlékét*” (2013: 186. lap). Márai azonban – mint minden írásában – túltekint, túlmutat a látványon, a tárgyi tényeken. Kérdések foglalkoztatják: élhet-e az író elszigetelt magányban, mint Gárdonyi tette, választhatja-e az életmű és a személyiség kára nélkül „*A teljes, szuverén elvonultságot*” (2013: 191.

lap), a „*területenkívüli magányosságot*” (uo.). Hogyan tudja megőrizni ilyen körülmények között „*a lélek rugalmasságát*” (uo.). Gárdonyi szerény szobájában „*e kérdések eleven erővel szólítják meg a látogatót*” (uo.). Azon is eltöpreng, hogy a világirodalom nagyjai közül Goethe, Flaubert, Tolsztoj hogyan élték meg a kisvárosi vagy vidéki létet. Természetesen tudja, hogy „*Gárdonyi alkotásában nem volt Tolsztoj, de az alkotáshoz szükséges szenvedésben nem volt ő sem gyávább, sem habzóbb*” (uo.).

Az egri látogatás élményei tehát hosszabb ideig foglalkoztatták az író, s nemcsak egyféle szövegtípusban nyilatkozott meg, adta irodalmi vetületét tapasztalatainak, vívódásainak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CZETTER Ibolya 1999. A stílus és a formák. Tanulmányok a nyelvész Mára Sándorról. Szombathely.

MÉSZÁROS Tibor 2006. Képek és tények Mára Sándor életéből. Helikon Kiadó, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

RÓNAY László 2005. Mára Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TOLCSVAI NAGY Gábor 1994. Szövegvariációk és szövegglobalitás Mára Napló 1943–1944 című művében. Magyar Nyelvőr 118. évfolyam.

Az idézett Mára-szövegek a következő kiadásokból származnak:

Napló 1943–1944. Akadémiai Kiadó, Helikon, Budapest, 1990.

Beszéljünk másról? Publicisztika 1943–1978. Helikon, Budapest, 2013.